

JUS COGENS ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**JUS COGENS AS THE SOURCE OF CONSTITUTIONAL LAW****Забокрицький І.І.,***здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;**асистент кафедри адміністративного та інформаційного права**Інституту права та психології**Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена дослідженню правового статусу норм Jus Cogens. Встановлено основні ознаки таких норм, проведено їх аналіз як в рамках міжнародного права, так і національного окремих держав. Визначено конституційний характер норм Jus Cogens, їх значення для України, визнання джерелом конституційного права та пропозиції щодо закріплення їх пріоритетності на конституційному рівні.

Ключові слова: Jus Cogens, джерело конституційного права, імперативна норма міжнародного права, Конституції, правовий статус, судова практика.

Статья посвящена исследованию правового статуса норм Jus Cogens. Установлены основные признаки таких норм, проведен их анализ как в рамках международного права, так и национального отдельных государств. Определены конституционный характер норм Jus Cogens, их значение для Украины, признание источником конституционного права и предложения по закреплению их приоритетности на конституционном уровне.

Ключевые слова: Jus Cogens, источник конституционного права, императивная норма международного права, Конституции, правовой статус, судебная практика.

This article is dedicated to the research of the legal status of Jus Cogens norms. Main features of this norms, their analysis in both international and national law of particular states is conducted. Constitutional nature of Jus Cogens, their importance for Ukraine, recognition as the source of constitutional law and proposals to fix their priority at the constitutional level are defined.

Key words: Jus Cogens, source of constitutional law, peremptory norm of international law, Constitutions, legal status, court practice.

Постановка проблеми. Питання щодо співвідношення міжнародного права та національного (зокрема, конституційного) зазвичай зводиться до розгляду правових норм, що містяться в міжнародних договорах, залишаючи поза увагою інші джерела міжнародного права. Безумовно, основний масив джерел міжнародного права складають міжнародні договори, однак далеко не увесь. Важливою складовою міжнародного права є норми Jus Cogens, правовий статус яких, на жаль, ще недостатньо досліджений. Тому важливо розглянути їх значення у міжнародному праві та можливість їх визнання джерелом конституційного права (враховуючи доволі тісний взаємозв'язок міжнародного та національного, зокрема конституційного, права).

Стан дослідження. Правовий статус норм Jus Cogens зараз перебуває на стадії свого наукового осмислення та розроблення не лише в українській, але й у світовій юридичній науці. Дослідженням цього питання займалися та продовжують займатися такі науковці, як М. Гердеген, Н.В. Дрьоміна-Волок, Р. Ньето-Навіа, М.Ш. Бассіуні, А. Пітерс, А. Кассіс та деякі інші. Однак питання визнання Jus Cogens джерелом конституційного права в українській юридичній науці майже не розглядається, а в світовій – перебуває лише на стадії наукової розробки. Конституційний характер таких норм зумовлює необхідність в їх розгляді не лише з точки зору міжнародного, а й конституційного права.

Відповідно, **метою** даної статті є з'ясування поняття норм Jus Cogens, розгляд практики їх застосування та виокремлення їх основних суттєвих ознак, а також їх значення як для конституційного права іноземних держав, так і українського в контексті визнання джерелом конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Що ж розуміється в міжнародному праві під Jus Cogens? На нормативному терміні цей термін згадується в Віденській Конвенції про право міжнародних договорів, згідно зі ст. 53 якої, «договір є неважним, якщо на момент укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права. Оскільки це стосується цієї Конвенції, імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою міжнародного права, що носила б такий же характер». Ст. 64 цієї ж Конвенції врегулює, що «якщо виникає нова імперативна норма загального міжнародного права, то будь-який існуючий договір, який виявляється в суперечності з цією нормою, стає недійсним і припиняється» [1]. Таким чином, з норм Віденської Конвенції стає зрозумілим, що Jus Cogens є імперативними нормами, які є загальнообов'язковими, не можуть бути зміненими (окрім як в разі виникнення нової імперативної норми) та додержання яких є умовою для чинності договору. Проте в конвенції

жодним чином не зазначається, які ж норми слід відносити до *Jus Cogens*.

М. Гердеген зазначає, що творення нового імперативного права (*jus cogens*) підлягає, на противагу «простому» міжнародному звичаєвому праву, певним підвищеним вимогам: виникнення загальнообов'язкового звичаєвого права висуває передумову, що його визнання – особливо у цій специфічній якості – має квазіуніверсальний характер, тобто визнають усі держави. До такого незмінного складу норм, вказує науковець, належать на цей час *заборона нападницької війни, елементарні права людини (такі, як заборона геноциду, тортур, рабства чи расової дискримінації), а також право на самовизначення народів* [2, с. 172-173]. Таким чином, можна зробити висновок про звичайний характер цих норм. У зв'язку з цим виникає питання – чи невизнання хоча б однією із держав цих норм як *Jus Cogens* не створює сумніву в можливості їх існування, оскільки згідно норм Віденської Конвенції вони «визнаються міжнародною спільнотою держав в цілому».

Розв'язок цього питання можна знайти в відомій справі Міжамериканської Комісії з прав людини щодо М. Домінгеза [3]. Дана Комісія постановила, що призначення покарання у виді смертної кари для неповнолітнього правопорушника є порушенням міжнародних норм *Jus Cogens*. Таким чином, якби даний вирок був би виконаний, то держава була б зобов'язана відповідати за тяжке і непоправне порушення права на життя відповідно до ст. 1 Американської Декларації прав і обов'язків громадян. В даній справі М. Домінгез, громадянин США, був засуджений до смертної кари за злочин, вчинений ним у віці 16 років, а на момент засудження йому було 17. В Апеляції до Верховного Суду штату Невада Домінгез просив визнати незаконним такий вирок, оскільки страта неповнолітнього була б порушенням Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, а також *звичаєвого міжнародного права*. Однак суд відмовив у задоволенні даного клопотання в зв'язку з тим застереженням, що, відповідно до права США, страта неповнолітніх злочинців дозволялась (у зв'язку із застереженням до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права). Однак суд не надав обґрунтованого висновку щодо відповідності даних положень нормам міжнародного звичаєвого права. Верховний Суд США також відмовив у задоволенні клопотання, і Домінгез звернувся до Міжамериканської Комісії з прав людини. 22 жовтня 2002 року Комісія дійшла висновку, що заборона на застосування смертної кари до неповнолітніх злочинців становить норму *Jus Cogens*, і ці норми «виводять свій статус з основоположних цінностей міжнародного співтовариства, і порушення таких норм було б шоком для сумління людства, і тому вони є обов'язковими для *усього міжнародного співтовариства, незалежно від протесту, визнання чи мовчазної згоди*». Таким чином, Комісія визнає, що, незважаючи на визнання чи невизнання окремою державою цих норм, вони все одно пови-

нні діяти, вони стоять ієрархічно вище за будь-які норми як національного, так і міжнародного права, по суті лежать в основі права як людського витвору, мають ціннісний вимір. Вплив цього висновку Комісії полягає також і в тому, що вже в 2005 році в справі *Roper v Simmons* Верховний Суд США визнав неконституційними положення, відповідно до яких, допускається смертна кара за злочини, скоєні у віці до 18 років, а зростання ролі міжнародних норм було використане в якості аргументації [4]. Справа М. Домінгеза демонструє, що недостатність нормативного закріплення норм *Jus Cogens* не впливає на їх дієвість, більше того, саме під впливом визнання їх на доктринальному та судовому рівні можуть формуватися норми і національного права.

Окремі норми *Jus Cogens* знайшли своє нормативне закріплення і в міжнародних правових актах. Прикладом є Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року [5]. Так, згідно зі ст. 1 цієї Конвенції, ніякі строки давності не застосовуються по відношенню до: а) військових злочинів, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького Міжнародного Трибуналу від 8 серпня 1945 р, а також, зокрема, «серйозні порушення», перераховані в Женевських Конвенція про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.; б) злочинів проти людства, незалежно від того, чи вони були вчинені під час війни чи у мирний час, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького Міжнародного Трибуналу від 8 серпня 1945 р., вигнання в результаті збройного нападу чи окупації, і нелюдські дії, які є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду, який визначається в Конвенції 1948 року про попередження злочину геноциду і покарання за нього, *навіть якщо ці дії не є порушенням внутрішнього законодавства тої держави, в якій вони були вчинені*. Окрім того, в Консультативному висновку Міжнародного суду ООН щодо застережень до Конвенції про попередження та покарання геноциду від 28 травня 1951 р. [6] вказано, що принципи, зазначені в Конвенції 1948 р. є такими, що визначені цивілізованими націями як обов'язкові для держав, *незалежно від їхньої участі у Конвенції*. Таким чином, з цих положень можна зробити висновок про те, що заборона вчинення даних злочинів свідчить про визнання їх імперативними нормами *Jus Cogens*, і в даному випадку покарання за нього не ставиться в залежність від наявності аналогічних положень у національному законодавстві окремих держав та навіть їхньої участі у Конвенції, оскільки заборона геноциду, по суті, визнається міжнародним товариством у цілому, незалежно від наявності згоди окремих його учасників. Це також є аргументом щодо пріоритету норм *Jus Cogens*, які об'єктивно стоять вище не лише над міжнародним правом, але й над внутрішньодержавним.

У зв'язку з цим показовою є Постанова апеляційного суду м. Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках від 13 січня 2010 р. [7]. Суд постановив закрити кримінальну справу, порушену за фактом вчинення гено-

циду в Україні відносно Сталіна (Джугашвілі) Й.В., Молотова (Скрябіна) В.М., Кагановича Л.М., Поштишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я. і Хатаєвича М.М. у зв'язку з їх смертю, які, за висновком органу досудового слідства – Головного слідчого управління СБУ, – умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб. Показово, що суд посилається на низку міжнародних актів, зокрема ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [8], відповідно до ст. 7 якої передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями. Також суд зазначив, що ст. 58 Конституції України [9] встановлено загальне правило, згідно з яким «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи», і дані конституційні положення знайшли своє відображення у ст. 5 Кримінального кодексу України «Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі» [10]. Водночас, відповідно до вимог ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України давність, як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності (рівно як підстава для визнання факту вчинення злочину) «не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. 437-439 і ч. 1 ст. 442 КК України». Таким чином, цей дещо символічний судовий процес над особами, жодна з яких вже не була живою, відіграє важливе значення для утвердження ролі норм *Jus Cogens* в Україні. По-перше, злочин геноциду був офіційно засуджений, у відповідності до норм міжнародного права. По-друге, суд не лише посилається на низку міжнародних актів, але й зазначає, що в даному випадку конституційне положення про заборону зворотної дії законів у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи не діє, що свідчить про те, що на практиці норми *Jus Cogens* були визнані *пріоритетнішими, та такими, що мають вищу юридичну силу, ніж положення внутрішнього права*. По-третє, Кримінальний кодекс України був розроблений із врахуванням норм *Jus Cogens*, оскільки у ньому визнано незастосування строків давності у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, що по суті є втіленням норм Конвенції 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

Н.В. Дрьоміна-Волок стверджує, що зростання кількості випадків посилення на норми *Jus Cogens* Міжнародним Судом ООН, іншими міжнародними та національними судовими органами, підтримка цієї теорії та певне розширення її матеріального наповнення з боку найавторитетніших юристів-міжнародників вказує на тенденцію «імперативізації» міжнародного права у цілому, а виникнення концепції

існування превалюючих за юридичною силою норм є доказом визнання міжнародним співтовариством необхідності позитивно-правових заходів для забезпечення світового правопорядку [11, с. 191]. Погоджуємось з цим твердженням, оскільки в сучасному світі необхідність визнання тих загальнолюдських цінностей, на захист яких спрямовані норми *Jus Cogens* є очевидним. Проте, в цілях правозастосування, постає необхідність в закріпленні цих норм в позитивному праві, яке б могло ефективно діяти. Природно-правові начала *Jus Cogens* є беззаперечними, і останнім часом все частіше знаходять своє втілення на нормативному рівні, таким чином поєднуючи в собі основні ідеї природно-правової та позитивно-правової теорій права. Проблемним, зазначає автор, є визначення переліку норм *Jus Cogens*, оскільки не всі вони дістали нормативне закріплення, і аргументація на користь їх визнання часто міститься як в доктринальних джерелах, так і в рішеннях міжнародних судових установ чи національних судів. Стверджується, що імперативним статусом наділені норми, які забороняють агресивне застосування сили, расову дискримінацію, торгівлю, геноцид, піратство та катування.

Стає очевидним, що статусу *Jus Cogens* набувають в першу чергу такі норми, які містять заборонний характер щодо окремої категорії діянь та встановлюють покарання за них. Як вбачається, це найбільш серйозні злочини, які є несумісними з людською природою, та засуджуються людством в цілому. Проте, на нашу думку, відсутність нормативного закріплення в першу чергу на рівні міжнародних договорів (як основного джерела міжнародного права) є проблематичним, оскільки практика «пошуку» норм в рішеннях судів та доктрині не є усталеною та звичною для значної частини правових систем світу (зокрема, романо-германської). В цілях правової визначеності, було б доцільним прийняття міжнародного акту, який би чіткіше регламентував, які саме норми належать до *Jus Cogens*. Це призвело б до недопустимості появи таких спорів, як вже вищезгадана справа М. Домінгеца, коли питання визнання неможливості страти за злочини, вчинені неповнолітніми, було дискусійним. Зрештою, концепція норм *Jus Cogens* зараз знаходиться на стадії формування (як на науковому, так і нормативному рівні).

Як зазначає Р. Ньето-Навіа, колумбійський професор та суддя Міжнародного кримінального Трибуналу в колишній Югославії та Руанді, для того, щоб норма була визнаною *Jus Cogens*, вона повинна відповідати наступним ознакам: 1) норма повинна бути нормою загального міжнародного права; 2) норма повинна бути прийнятою і визнаною міжнародним співтовариством або державами в цілому; 3) норма повинна бути такою, відступ від яких не допускається і яка може бути зміненою наступною нормою загального міжнародного права такого ж характеру [12]. Як бачимо, ознаки норм *Jus Cogens* виводяться із Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., де вони і знайшли своє нормативне закріплення.

Думку щодо того, що більшість із норм Jus Cogens, по суті, є заборонними нормами щодо окремої категорії злочинів, наводить М.Ш. Бассіуні [13]. Він стверджує, що до злочинів Jus Cogens слід віднести агресію, геноцид, злочини проти людства, піратство, работоргівлю та катування. При чому, правовою базою для визнання злочинів Jus Cogens він пропонує вважати: 1) Міжнародні заяви, або те, що звичай називається *opinio juris*, які відображають визнання того, що ці злочини вважаються частиною загального звичаєвого права; 2) Положення в преамбулах або інших положеннях договорів, застосованих до цих злочинів, які вказують що ці злочини мають більш високий статус в міжнародному праві; 3) Велика кількість держав, що ратифікували договори, пов'язані із цими злочинами; 4) Ad Hoc міжнародні розслідування і кримінальне переслідування осіб, визнаних винними у цих злочинах. По суті, це є поєднанням як нормативного визнання (на рівні «великої кількості держав» – таким чином, не обов'язковим є визнання всіма державами, що підтверджує раніше нами зазначені твердження), так і створення норм Jus Cogens вже в процесі розгляду окремих справ на практиці.

Прикладом такої справи є *Prosecutor v Furundzija* [14], в якому Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії підтвердив, що злочин катування набуд статусу Jus Cogens – імперативної норми міжнародного права, від якої недопустиме відхилення за жодних умов. Зокрема, в даному рішенні вказано, що заборона на застосування тортур є настільки великою, що держави навіть звільняються від видачі особи іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що дана особа може бути в небезпеці щодо застосування тортур (п. 144). Також суд вказує, що в зв'язку із важливістю тих цінностей, які він захищає, цей принцип перетворився в імперативну норму Jus Cogens, яка має більш високий ступінь в ієрархії міжнародних норм ніж договірне право або звичайне звичаєве право. Найбільш вагомим наслідком цього ступеня є те, що відступлення від цього принципу окремими державами через міжнародні договори, або місцеві чи спеціальні звичаї, або навіть загальні норми міжнародного звичаєвого права, які не наділені цим статусом, не допускається (п. 153). Таким чином, заборона катування стала на даний момент одним із основоположних стандартів міжнародного співтовариства. Крім того, ця заборона є стримуючим фактором, який сигналізує всім членам міжнародного співтовариства, що заборона катування є абсолютною величиною, від якої ніхто не повинен відхилятися. Окрім того, що заборона катування має значення як на міждержавному рівні, так і державному. Останнє проявляється в тому, що особи, винні у вчиненні катування, навіть якщо діяли відповідно до вказівок режиму, що існував в певній державі, все рівно повинні нести кримінальну відповідальність або в іншій державі, або в своїй державі за умови зміни режиму. Таким чином, незважаючи на можливий дозвіл законодавчими або судовими органами на порушення цього принципу, особи все рівно

зобов'язані його дотримуватись, і як було зазначено Міжнародним Трибуналом у Нюрнберзі «люди мають міжнародні зобов'язання, які перевищують національні обов'язки покори, накладені окремою державою» (п. 155).

У зв'язку з цим надзвичайно цікавою є думка, яку наводить Е. Пітерс. Розглядаючи питання конституціоналізації міжнародного права, вона стверджує, що Jus Cogens зараз часто асоціюються з міжнародним конституційним правом [15]. Зокрема, наводиться думка, що норми Jus Cogens можна вважати такими, що діють як конституційне право, оскільки вони не лише є стримуючим фактором від укладення державами міжнародних договорів, що суперечили б їм (відповідно до Віденської Конвенції про право міжнародних договорів), але й *імперативність цієї норми по відношенню до інших норм нагадує верховенство Конституції в національних правових системах*. По-годуємося з цією думкою, оскільки, як ми вже визначили, норми Jus Cogens по суті знаходять вище як над міжнародним, так і над національним правом. Навіть етимологічно слово конституційний означає «встановлючий», оскільки конституційне право традиційно визначало основи державного устрою, організації державної влади, взаємовідносин людини з державою. Не розглядаючи питання конституціоналізації міжнародного права (що може бути предметом окремого дослідження), можна стверджувати, що Jus Cogens виконують по суті конституційну функцію по відношенню не лише до міжнародного права, а й права взагалі. Також автор дослідження зазначає, що недостатній рівень формального визначення (про що ми вже вказували раніше) не заважає їм ефективно діяти, виконуючи в тому числі функцію вираження основоположних цінностей «більш символічним та гнучким способом».

Таким чином, з аналізу вищезазначених положень, можна стверджувати наступне. Перш за все, концепція норм Jus Cogens виникає зовсім недавно, лише в ХХ столітті, а отже зараз перебуває на етапі свого формування та розвитку як на науково-теоретичному, так і нормативному та практичному рівнях. По-друге, відсутнє як єдине розуміння визначення норм Jus Cogens (так, є думки що це є просто імперативна норма міжнародного права, так і імперативна норма міжнародного звичаєвого права), так і перелік цих норм. Дещо загальне закріплення обов'язковості цих норм на рівні Віденської Конвенції про право міжнародних договорів не відповідає тому значенню, який вони мають в міжнародному праві. По-третє, їх імперативність є втіленням природно-правових ідей, по суті найбільш сучасною реалізацією них; відсутність визнання цих норм окремими суб'єктами не ставить під сумнів їх існування та дієвість. По-четверте, ці норми виконують в тому числі ціннісно-орієнтувальну функцію, оскільки в основному спрямовані на забезпечення прав людини, що є також підтвердженням активного розвитку правового захисту прав та свобод людини як сучасної тенденції. По-п'яте, в силу своєї природи вони мають вищу юридичну силу як за норми міжнародного

права, так і норми національного (що зустрічається вже і на договірному рівні на прикладі Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р.). На нашу думку, вони повинні бути виведені за звичайну ієрархію норм права, та стояти вище над нею. По-шосте, ці норми носять певний конституційний характер щодо міжнародного та національного права. Враховуючи те, що останнє не може їм суперечити, вважаємо за доцільним визнавати їх також і джерелом конституційного права.

Щодо України, то можна зробити наступні **висновки**: хоча українське законодавство і перейняло концепції *Jus Cogens* (норми Кримінального кодексу щодо злочинів проти людства; вже згаданий нами дещо показовий судовий процес щодо організаторів геноциду в Україні), однак було б доцільним офіційно закріпити їх визнання на конституційному рівні. Так, позитивним явищем є те, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року зазначив, що «одним з проявів верховенства права є те, що *«право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства»*. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [16]. Це рішення свідчить, що Україна поступово відходить від традиційного позитивістичного сприйняття права, практично повного його отождолення з законодавством, та надає велику роль іншим регуляторам. Проте ст. 9 Конституції

України згадує лише про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Водночас, в низці Конституцій світу (наприклад, ст. 10 Конституції Італії [17], ст. 25 Конституції Німеччини [18], ст. 2 Конституції Греції [19], ст. 9 Конституції Чорногорії [20], ст. 6 Конституції Республіки Корея [21]) в тій чи іншій формі згадується про визнання загальноприйнятих принципів або норм міжнародного права. Конституція ж України в даному питанні концентрується лише на міжнародних договорах. Враховуючи, що в ст. 8 проголошена норма-принцип, відповідно до якої в Україні визнається і діє принцип верховенства права (тлумачення якому було дане в Рішення КСУ ще в 2004 році; як вже зазначалось, до права входить не лише законодавство, а й інші регулятори), та імперативність норм *Jus Cogens*, вважаємо за доцільним пропонувати в ст. 9 Конституції України закріпити визнання та пріоритет норм *Jus Cogens*. Враховуючи, що введення терміну латинською мовою не відповідало б духу української Конституції, пропонуємо доповнити статтю 9 частиною третьою в такій редакції «Імперативні норми міжнародного права є частиною національного права України». Це не лише б відобразило пріоритет таких норм, але й створило можливість для потенційного тлумачення цієї норми Конституційним Судом України, у випадку потреби (а як бачимо, в основному концепція *Jus Cogens* знайшла своє втілення саме на доктринальному та судовому рівні). Вважаємо, що таке закріплення не лише пробудило б певний інтерес до наукового дослідження значення норм *Jus Cogens*, але й допомогло б звернути увагу на них юристів-практиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/print1360233900585644.
2. Матіас Гердерен. Міжнародне право / Пер. з німецької. – К. : «К.І.С.», 2011. – 516 с.
3. The Michael Domingues Case: Report on the Inter-American Commission on Human Rights, Report No. 62/02, Merits, Case 12.285 (2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internationaljusticeproject.org/pdfs/dominguesoverview.pdf>
4. Roper v Simmons. Official U.S. Supreme Court opinion, March 1, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.supremecourt.gov/opinions/04pdf/03-633.pdf>.
5. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_168.
6. Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion: ICJ. Reports 1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/12/4283.pdf>.
7. Постанова апеляційного суду м. Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках від 13 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1265039604>.
8. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Конституція України від 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1387193695082126>.
11. Н.В.Дрьоміна-Волок. Норми *Jus Cogens* – сучасне *jus gentium* intra se. Юридична Наука № 1(1)/2011, с. 187-195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nam.kiev.ua/journal/1_1.pdf.
12. International Peremptory Norm (*Jus Cogens*) and International Humanitarian law. Rafael Nieto-Navia. Essays on international law in honour of Antonio Cassese, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iccnw.org/documents/WritingColombiaEng.pdf>.
13. International Crimes: *Jus Cogens* and *obligatio Erga Omnes*. M. Cherif Bassiouni. Law and Contemporary Problems [Vol. 59: No. 4], 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=lcp>.
14. Prosecutor v. Furundžija, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, 2002, 121 International Law Reports 213 (2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>.

15. Are we moving towards constitutionalization of the world community? Anne Peters, Antonio Cassese (ed.), *Realizing Utopia – The Future of International Law*, Oxford 2012, pp. 118-135 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2168788.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/print1384164431925110>.

17. Constitution of the Italian Republic, 1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

18. Basic Law of the Federal Republic of Germany, 1949 (rev. 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.

19. The Constitution of Greece, 1975 (rev.2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl25.html#A2>.

20. The Constitution of Montenegro, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.comparativeconstitutionsproject.org/files/Montenegro_2007.pdf.

21. The Constitution of the Republic of Korea, 1948 (rev. 1987) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ccourt.go.kr/home/att_file/download/Constitution_of_the_Republic_of_Korea.pdf.